

«перехід» вживаються щодо права власності, є вольово-діяльними способами набуття права власності. Щоб досягти визначеності у термінології, саме в таких значеннях їх доцільно використовувати в законодавстві, юридичній науці та практиці.

Список літератури: 1. Офіційний вісник України. 1997. Ч. 1-22. 2. Воробйова С., Зайцев Ю., Соломашенко Н. Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології. Труднощі терміновживання / Загальна редакція Ю. Зайцева. К., 1994. 3. Словник української мови. К., Т. VII. 1976. 4. Словник української мови: В 11 т. / Під ред. В. О. Винника, Л. А. Юрчука. К., 1970. Т. 5. 5. Русско-украинский словарь / Під ред. И. А. Варченко. К., 1962. 6. Таций В. Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави. / Методологічні проблеми правової науки. Х., 2003. 7. Рабинович П. Сутність праворозуміння // Право України. 2007. №9. 8. Гражданское право: В 2 т. Т. 1: Учебник / Под ред. Е. А. Суханова. М., 1994. 9. Лисаченко А. В. Приобретение права собственности: Дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2002. 10. Ходырев П. М. Понятие и виды оснований приобретения права собственности / Вестник Удмуртского университета. Правоведение. 2007. №6. 11. Ерошенко А. А. Личная собственность в гражданском праве. М., 1973. 12. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К., 1970. Т. 1. 13. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К., 1974. Т. 5.

Надійшла до редколегії 12.11.07

О. Б. ОНИШКО

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ КОДИФІКАЦІЇ СІМЕЙНОГО ПРАВА ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Виникнення нової незалежної держави – Другої Речі Посполитої (далі – ДРП) у 1918 р. стало великим досягненням польського народу у тривалій боротьбі за незалежність протягом багатьох століть. Під час формування кордонів до ДРП були приєднані споконвічно непольські території, які до 1918 р. належали до Австро-Угорщини, Німеччини та Росії. На кожній із територій існувало своє законодавство, яке враховувало менталітет одного, окремо взятого народу.

У перші роки після отримання Польщею незалежності на її території діяли різні правові системи: німецьке та пруське право, австрійське, угорське (на територіях Спіж і Орава), французьке право, право Російської імперії. Будучи однотипними на перший погляд, ці правові системи різнилися між собою, адже відбивали певний конкретний рівень соціально-економічного та політичного розвитку країн-учасниць поділів. Польська влада визнавала попереднє законодавство як тимчасове, скасовувавши лише ті положення, які суперечили національним інтересам польського народу. Основним завданням нової держави – Другої Речі Посполитої – у законодавчій сфері була спочатку уніфікація права, а потім його кодифікація, тобто розробка нових національних систем кримінального, цивільного, адміністративного, трудового, сімейного права [1, с. 386–388].

Даній проблематиці присвятили свої праці в основному правознавці зазначеного історичного періоду, що займалися проблемами цивільного та сімейного права, такі, як В. Абрахам, С. Голуб, Ф. Золл, Х. Конік, Е. Маргуліс, які до того ж входили до складу кодифікаційної комісії щодо створення єдиного для всіх польських регіонів сімейного законодавства [1, с. 21], а також українські правники тієї епохи: С. Дністрянский, К. Левицький, С. Федак, М. Шухевич. У сучасний період частково цієї теми торкалися у своїх дисертаційних дослідженнях І. Ю. Гловацький, В. В. Гомонай, Н. В. Липитчук, І. Ю. Настасяк, Б. М. Ринажевський та ін. Однак вони не приділяли, на наш погляд, належної уваги аналізу основного змісту напрямків кодифікації сімейного права Другої Речі Посполитої, його впливу на подальший розвиток шлюбно-сімейного законодавства Польщі в цілому. А тому метою нашої статті буде з'ясування та визначення змісту основних напрямків кодифікації сімейного права ДРП.

Під час утворення та усього існування ДРП (1918–1939 рр.) діяли три системи правового регулювання шлюбно-сімейних відносин, які характеризувалися:

1) суспільним характером (Кодекс Наполеона від 1804 р. санкціонував цивільний характер шлюбу: форму його укладення, припинення та юрисдикції [2, с. 280–286]; Німецький цивільний кодекс від 1896 р. у повному обсязі надав цивільного характеру шлюбним відносинам);

2) змішаним характером (Австрійський цивільний кодекс від 1811 р. передбачав дві форми укладення шлюбу: церковну (для осіб, що сповідують певну релігію відповідно до канонів певного віросповідання) та цивільну. Розлучення могли отримати лише особи, що не належали до католицької віри) [3, с. 448–472];

3) Релігійним характером (Звід прав Російської імперії від 1830 р., [4, с. 4–8] та Положення про шлюб від 1836 р. передбачали лише церковну форму укладення шлюбу; Цивільний кодекс Польського Королівства від 1825 р., згідно з яким шлюб укладався відповідно до порядку певного віровизнання, а розлучення, сепарація, визнання шлюбу недійсним здійснювалося цивільними судами, які керувалися нормами відповідного віросповідання) [5].

Обов'язок здійснити уніфікацію і кодифікацію права було покладено на Сейм, який і створив Кодифікаційну комісію (Закон від 03.06.1919 р.), яка не залежала від уряду і складалася із спеціалістів-правників [6, с. 746–754].

Правові норми «Сімейного права» від 1836 р., що діяли на території колишнього Конгресового Королівства, та норми сімейного права колишніх австрійських територій, де діяли норми Австрійського цивільного кодексу від 1811 р., не суперечили релігійним нормам католицької церкви, а навпаки, під час виникнення пев-

них колізій при їх застосуванні перевага віддавалась релігійним канонам. Суспільство керувалося певними правовими законами при укладенні шлюбу осіб нерелігійних, над якими церква не мала влади. У таких випадках особи підпорядковувалися цивільній владі. У східних воєводствах, де діяв т. Х Зводу прав Російської імперії (1826–1830 рр.) як витяг із Повного зібрання законів [7, с. 241], православна церква зовсім не визнавала суспільно-правових норм врегулювання сімейних відносин і наголошувала, що розлучення суперечить природним та Божим законам. Серед протестантів (це були в основному німці, що проживали на колишніх німецьких територіях, де діяв Німецький цивільний кодекс) та іудеїв шлюбно-сімейні відносини регулювалися суспільними нормами [8, с. 9–11].

На території ДРП початкові правові основи законодавства були закладені у Конституції від 17.03.1921 р. Із врахуванням особливостей релігійного законодавства об'єднаних територій потрібно враховувати і міжнародні зобов'язання ДРП, передбачені у Конкордаті із Апостольською Столицею від 10.02.1925 р. [9, с. 225–238].

Правову організацію шлюбно-сімейних відносин, відповідно до Конституції, можна було б віднести до компетенції державного законодавства, однак з певними обмеженнями. Якщо Конституція визнає природне право, отримане від Вищого Творця, якщо і надає визнає релігійні віросповідання та їх релігійно-правові норми, то і суспільство не може регулювати шлюб лише державними законами. Тобто, під час врегулювання шлюбно-сімейних відносин необхідно враховувати як природне право, так і право католицької церкви, визнане Конкордатом. У вступі до Конституції говориться: «Іменем Бога Всевишнього, ми Польський Народ, дякуючи Богові за його ласку на визволення... А значить, природні права людини надані Богом-Творцем» [10, с. 4].

Конституція не передбачає відокремлення держави від церкви, навпаки, існує тісний зв'язок між ними. Конституція забезпечила церкві привілейоване правове становище, проявляючи турботу про релігійне виховання молоді, гармонію та співпрацю між церквою та державою (арт. 102, 113–116) [8, с. 16].

Правові інститути, які діяли протягом усього міжвоєнного періоду, по-різному регулювали одні й ті ж самі правові інститути. Найбільші розбіжності виявлялися при укладенні та розірванні шлюбу. Суспільний характер шлюбне право носило на території колишньої Прусії і формувалося на основі Німецького цивільного кодексу від 1896 р. Шлюб розглядався як договір, укладений в присутності працівників відділу реєстрації актів цивільного стану. Для укладення шлюбу не існувало перешкод релігійного характеру. Допускалося розірвання шлюбу шляхом розлучення. [2, с. 325–329]

На території колишнього Польського Королівства шлюб укладався відповідно до того віросповідання, до якого належать особи, що вступають у шлюб, та відповідно до певних релігійних обрядів. Різні віросповідання по-різному визначали можливість розірвання шлюбу шляхом розлучення: або абсолютно забороняли (закони католицької церкви), або дозволяли їх з певними обмеженнями (інші віросповідання). Не існувало жодних законних форм, які б регулювали укладення шлюбу між особами, що не належали до жодного віросповідання.

Змішаним характером відрізнялось австрійське сімейне право, що діяло на території Галичини. Шлюб укладався у присутності священика відповідного віросповідання. Лише особи, які не належали до жодного визнаного законом віросповідання, та атеїсти мали право укладати цивільний шлюб у присутності адміністративних органів.

Відмінності у правових нормах окремих областей, поглиблення розбіжностей між сімейним правом окремих віросповідань являли собою велике розмаїття норм. Необхідність брати до уваги віросповідання осіб, що вступають у шлюб, ще більше ускладнювала ситуацію, коли сторони належали до різних віросповідань, або коли одна чи обидві сторони прагнули його змінити.

Привілейоване становище чоловіка та пригнічення прав дружини були притаманні (щоправда, у меншій чи більшій мірі) усім територіальним правовим системам, що діяли на території ДРП. Відображенням цього було пануюче становище чоловіка, а також обмеження прав дружини, що проявлялося у вимогах підкорятися чоловікові, у неможливості самостійно здійснювати юридичні дії і у домінуванні батьківської влади. Найбільш одіозні обмеження прав жінок, щоправда, були відмінні у 1921 р. У наступні роки становище заміжніх жінок значно покращилось [11, с. 28].

У сфері регулювання майнових відносин між подружжям діяли дві системи: правова та договірна. Правова система застосовувалась тоді, коли подружжя не уклало шлюбного договору. Незважаючи на відмінності у сімейному праві різних регіонів, законна система всюди визнавала принцип роздільної власності подружжя. Для договірної системи характерною була свобода в укладенні шлюбних договорів, що регулювали відносини власності між подружжям.

При здійсненні батьківської влади вирішальний голос мав батько. Дискримінація чи обмеження прав позашлюбних дітей було загальним явищем. Позашлюбні діти не мали права носити прізвище батька, їм чинились перешкоди у встановленні права на аліменти, при встановленні батьківства, при введенні в права спадщини. Становище, в якому знаходились позашлюбні діти, різко критикувалось прогресивними суспільними діячами. Лише у

1939 р. становище дітей, кинутих батьками, покращилось внаслідок пом'якшення правил усиновлення [12, с. 491–493].

Реформа сімейного права, як і кожна вчасно проведена кодифікація правового стану речей, полягала не у цілковитому ламанні існуючого порядку речей, а у його вдосконаленні відповідно до потреб суспільства.

Відповідно до статистичних даних ДРП, а саме станом на 1921 р. на її території населення сповідувало близько 40 різних релігійних віросповідань. У законодавстві неможливо передбачити інтереси та особливості усіх віросповідань. 74,9% населення Польщі сповідувало католицьку релігію. Польська конституція від 1921 р. визнавала за католицькою церквою провідне становище з-поміж інших віросповідань (при цьому офіційно не визнаючи католицизм пануючою релігією держави) (арт. 114 Березневої Конституції). У свою чергу, католицька церква, надаючи шлюбу сакраментальний характер, визнає його церковним інститутом, а не правовим. Беручи це за основу, вона ставить у привілейоване становище осіб, які сповідають католицизм [13 с. 41–48].

Правове регулювання подружніх відносин залишалося під сильним впливом релігії і після утворення ДРП. Секуляризаційні тенденції, які були найбільш відображені у проекті шлюбного права від 1929 р., потрапили під вплив різкої критики зі сторони католицької церкви, що вперто не хотіла віддавати державі право на регулювання інституту шлюбу [12, с. 491].

Проект шлюбно-сімейного права професора познанського університету Зигмунта Лісовського, виданий у 1934 р. має суто релігійний характер, беручи до уваги історичний факт тісного нерозривного зв'язку між інститутом шлюбу та церквою. Він пропонує досягнути консенсусу при кодифікації сімейного законодавства щодо двох моментів: форми укладення шлюбу і права, яким керується кожна особа у сфері шлюбно-сімейних відносин. Відповідно до цього форма розірвання шлюбу залежить від форми його укладення. Тобто, якщо особи уклали церковний шлюб відповідно до свого віросповідання, то і розірвати такий шлюб можна лише відповідно до церковних канонів. Якщо у новому кодексі буде передбачено укладення шлюбів відповідно до деяких інших віросповідань, то і розлучення буде дозволятися або заборонятися згідно з нормами відповідної релігії. Цивільний шлюб пропонується укладати лише за наявності певних, вказаних у проекті причин: якщо особи не сповідають жодної релігії, якщо особливості віросповідань осіб, що вступають у шлюб, не вказані у законі (мусульмани, євреї, протестанти) тощо.

Католицький шлюб не міг бути розірваний, так як релігійні норми цього не передбачають, навіть у випадку, коли подружжя змінило релігію. Причиною цього виступають інтереси потомства.

Навіть у випадку, коли розлучення бездітного подружжя дозволено, протягом певного періоду жоден із них не може вступати у новий шлюб [14, с. 32–33].

Слід зазначити, що ніхто із членів Кодифікаційної комісії не заперечував, що шлюбно-сімейні відносини повинні розглядатися як окрема, самостійна галузь права, як це було передбачено раніше у австрійському, німецькому, російському законодавстві, тобто норми сімейного права розглядалися у контексті цивільного.

Проект шлюбно-сімейного права Лісовського охоплює лише особове сімейне право, не розглядаючи ні майнові стосунки подружжя, ні відносини між батьками та дітьми, ні процедури судового розгляду сімейних спорів [15, с. 12–15].

Даний проект Сімейного кодексу був створений у відповідь на оголошений у 1931 р. Кодифікаційною комісією проект Сімейного кодексу, який зустрів жорстку критику як зі сторони представників громадських організацій та суспільства в цілому, так і зі сторони католицької церкви.

29.03.1920 р. на засіданні Кодифікаційної комісії секції цивільного права її голова, професор Л. Яворський запропонував на розгляд комісії основні положення, які потрібно врахувати під час створення основних правових засад нового польського Сімейного кодексу. Ось деякі з них:

- важливість шлюбу залежить від запису його до книги запису актів цивільного стану. Запис здійснюється на основі свідцтва про укладення шлюбу, яке складається відповідним священником (душепастирем) або цивільним розпорядником;

- кожна особа має право укласти шлюб перед священником, або перед цивільним розпорядником. Якщо наречені належать до різних віросповідань і прагнуть укласти церковний шлюб, то питання, якій вірі надати перевагу, належить до канонів відповідних віросповідань. Наприклад, при укладенні шлюбу між католиком та єврейкою перевага надається релігії, до якої належить чоловік, тобто шлюб повинен бути укладений згідно з релігійними нормами католицької церкви [14, с. 95].

- цивільний шлюб буде вважатися недійсним у випадках, коли наречені вже перебувають у шлюбі, є родичами між собою по простій лінії, навіть якщо походження є незаконним;

- форма укладення шлюбу повинна бути передбачена у книгах запису цивільного стану;

- шлюбний вік повинен бути встановлений таким чином, щоб відповідав нормам Кримінального кодексу, тобто вік, з якого настає кримінальна відповідальність;

- розлучення повинно надаватися у будь-яких випадках за згодою сторін; на вимогу однієї сторони лише у випадках здійснення другою стороною прелюбодійства, тяжкого розумового чи

інфекційного захворювання, постійного знуцання та довічного ув'язнення однієї із сторін;

– майнові стосунки подружжя повинні ґрунтуватися на принципі цілковитого поділу майна. Відповідальність дружини за майновий сімейний стан повинна встановлюватися лише судом, тобто усі сімейні витрати входять до обов'язків чоловіка [9, с. 22–24].

Вказані вище основні правові засади, покладені в основу проекту нового Сімейного кодексу, є лише частиною цілої низки положень, передбачених у проекті.

Довгі колізії відбувалися на засіданнях Кодифікаційної комісії з приводу форми укладення шлюбу. Лише два члени комісії, такі, як Буяк і Марек, підтримували позицію укладення лише цивільних шлюбів (не факультативних), а з ними і цілковиту допустимість розлучень. Вони аргументували свої переконання певними чинниками: еволюція правової культури початку ХХ ст., тим більше, що на території Спіжа і Орави та на колишніх пруських територіях форма цивільного шлюбу існує вже давно; цивільні шлюби виховують почуття громадянства; суспільство має право і обов'язок вважати шлюб суспільним інститутом, а релігія стосується лише тих, хто її сповідує; шлюб є основою для родини та держави, а основою релігії є віра; при існуванні факультативних цивільних шлюбів виникають два види метрик, що створює додаткові витрати для держави.

Відносно розлучень усі члени Кодифікаційної комісії погодились щодо їх допустимості на підставі порозуміння подружжя.

Загалом Кодифікаційна комісія дотримується думки, що канонічне право, навіть після укладення Конкордату, залишилося лише внутрішнім правом католицької церкви, яке не має жодного впливу на життя суспільства. Визнання канонічного права Конституцією від 1921 р. та Конкордат обмежується лише тим, що суспільство прийняло рішення не втручатись у внутрішні справи католицької церкви, на відміну від інших видів релігії, яким арт. 114 Конституції не надав такого привілею. Натомість, Конкордат передбачає суспільну допомогу під час виконання церковних рішень та декретів, і навіть під час створення нових державних законів – враховування законів церковних [15, с. 14–15].

Життєві та практичні погляди, турбота про правовий порядок в державі не дозволяє під час вирішення шлюбно-сімейних питань керуватися лише правом відповідного віросповідання. Лише католицьке шлюбно-сімейне право стояло на високому щаблі і було кодифіковане та обґрунтоване, існували адміністративно-виконавчі органи та суддіство для вирішення спорів. Багато релігій, наприклад протестантська, євагелістська, іудейська тощо не створили такої потужної системи регулювання шлюбно-сімейних

відносин, а покладалися на вирішення цих питань державою [8, с. 23–29].

Кодифікаційна комісія не могла керуватися лише законами католицької церкви та надалі залишити розмаїття у регулюванні шлюбно-сімейних відносин.

Таким чином, робота щодо кодифікації шлюбно-сімейного права, яка розпочалася у 1920 р., була завершена у 1929 р. підготовкою проекту нового Шлюбно-сімейного кодексу, автором якого був професор Кароль Лютостанський. Проект був опублікований у 1931 р. і розглядав шлюб як суспільний інститут, однаковий для всіх громадян, незалежно від релігійного віросповідання, й передбачав факультативні умови його укладення (цивільну та церковну). Церковний шлюб укладався відповідно до бажання осіб, які вступали у шлюб. Проект передбачав розірвання шлюбу шляхом розлучення. Юрисдикція щодо розгляду сімейних спорів належала до цивільних судів [12, с. 487–488].

Католицька церква зустріла даний проект дуже негативно. З її боку було дуже багато нищівної критики, і, маючи велику підтримку у польському Сеймі, проект не допустили до розгляду у першому читанні, а також не надали йому законної сили, навіть розпорядженням президента Республіки [16, с. 414].

Таким чином, після утворення ДРП у 1918 р. на її території існувало п'ять різних систем законодавства, зокрема шлюбно-сімейного, відповідно до приєднаних земель: Кодекс Наполеона від 1804 р., Німецький цивільний кодекс від 1896 р., Австрійський цивільний кодекс від 1811 р., Звід прав Російської імперії від 1830 р. та Положення про шлюб від 1836 р., Цивільний кодекс Польського Королівства від 1825 р. Розмаїтість та відокремленість правових норм, проблематичність їхнього узгодження та невідповідність деяких норм тогочасним потребам польського суспільства вимагала кодифікації. Окрема секція Кодифікаційної комісії, створеної у 1920 р., яка складалася із теоретиків та практиків у сфері шлюбно-сімейного законодавства дев'ять років працювала над узгодженням правових норм усіх територій та їх відповідністю потребам суспільства. Існувала велика кількість певних колізій та думок щодо застосування старих чи встановлення нових правових норм у галузі шлюбно-сімейного законодавства. Початок ХХ ст. для Європи і для Польщі визначав низку великих політичних, суспільно-економічних та культурних змін. Не всі приєднані після 1918 р. землі сповідували релігію певної церкви. Кодифікаційна комісія прагнула забезпечити інтереси усіх громадян, незалежно від віросповідання під час створення нового законодавства. Тому в результаті наполегливої праці у 1929 р. вийшов проект нового Шлюбно-сімейного кодексу, в якому було передбачено факультативні шлюби, незалежно від віросповідання, допустимість

розлучень (католицька церква, як було зазначено вище, розлучень не допускала), і юрисдикція щодо вирішенню сімейних спорів належала державним судам, а не церковним, як передбачали закони католицької церкви. Як відомо, Польща споконвічно існувала як глибоко-релігійна католицька держава, і церква, що мала великий вплив на органи влади і суспільство в цілому, не прагнула віддавати інститут шлюбно-сімейних відносин у регулювання державі. Тому проект зустрів нищівну критику і до кінця існування ДРП так і не був прийнятий.

Список літератури: 1. Kallas M. Historia ustroju Polski X-XX w. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa. 1996. 2. Хрестоматія по истории государства и права зарубежных стран / Под. ред. З. М. Черниловского. М., 1984. 3. Дністрянський С. Цивільне право. Т. 1. Відень, 1919 р. 4. Гражданские законы. (Сводъ законовъ. Т. X. Ч. I). Съ разъясненіемъ ихъ по рѣшеніямъ правительствующаго Сената. Шестое дополненное издание. 5. Польша. Законы. Гражданские законы губерний царства Польского. Гражданское уложение 1825 г. и Положение о союзе брачном 1836–1975. 6. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej 1919. 7. Wielka Encyklopedia powszechna PWN. Т. 9. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa. 1978. 8. Jaglarz J. Problem kodyfikacji prawa małżeńskiego w Polsce. Poznań. 1934. 9. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej 1925. 10. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku]. Opracował W. Konopczyński, prof. uniw. Jagellońskiego. Wydanie drugie przejrzone i uzupełnione. Nakładem księgarni i składu nut Pierzynski, Niklewicz. Warszawa. 1926. 11. Lutostański M. Project Ministerstwa Sprawiedliwości o rozszerzeniu osobistych i majątkowych praw mężatek. Warszawa. 1921. 12. История государства и права Польши. Ю. Бардах, Б. Леснодорский, М. Пиетрчак. М., 1980. 13. Prof. Dr. Roman Longchamps de Berier. Wstęp do nauki prawa cywilnego. Lublin. Nakładem Uniwersytetu Lubelskiego. 1922. 14. Zoll Fryderyk. Prawo cywilne. Tom 1. Część ogólna. Wydanie piąte. Poznań. 1931. 15. Prawo małżeńskie. (Project ustawy)/ Opracował Zygmunt Lisowski – profesor uniw. Pozn. Nakładem autora. Skład główny w księgarni św. Wojciecha w Poznaniu. Poznań. 1934. 16. Roszkowski W. (A. Albert). Historia Polski 1914–1997. wydanie szóste rozszerzone. Warszawa. 1998. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Надійшла до редколегії 03.10.07